

Francia iskola

Egyed Emese: *Francia iskola*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2023. (Erdélyi Tudományos Füzetek 300.) 475 oldal

Egyed Emese *Francia iskolája*, a szerző saját szavaival élve, egy válogatás. Olyan válogatás, amely térben Jean-Jacques Rousseau montmorencybeli házából Erdély keleti csücskéig nyúlik, időben Villontól Jean Luc Moreau-ig, Bánffy Erdély-trilógiájának kortárs fordítójáig, az írás idejét tekintve pedig egy 1979-es szakdolgozattól napjainkig. A kötet sokféle témán keresztül boncolgatja a francia–magyar kulturális cserék kérdését, nyelv-, művelődés- és társadalomtörténeti összefüggéseknek ered a nyomába, foglalkozik színházzal és verssel, filozófiával és történelemmel, a fordítás nehézségeivel, komparatistikai kérdésekkel, de izgalmas útinaplókkal és pletykákkal is. Olyan válogatás ez, amelynek darabjai a szerző szerényebb megfogalmazásában „gondolatszövedéket alkotnak”, vázlatos térképet rajzolnak a francia–magyar irodalmi kapcsolatok alakulásáról.

A tanulmányok tematikus csoportokban követik egymást, de egy kronológiai ív is kirajzolódik. A nyitó szöveg az imént már említett 1979-es szakdolgozat, amely a felhívófunkció szerepét vizsgálja Villon Nagy *Testamentumában*. Már ebben a legkorábbi szövegben fontos szerepet kap a fordítás kérdése, mely visszatérő eleme lesz a kötetnek. Lehetséges-e egyáltalán két ennyire különböző nyelv, mint a magyar és a francia között a hiteles fordítás? És ha a nyelvi

akadályokat sikerül is leküzdeni, a kulturális különbségek nem lehetetlenítik-e mégis el a másik nyelven írott szöveg megértését? Erre a későbbiekben térek ki bővebben.

A következő fejezetek a 17. századi francia drámáról, Corneille és Racine magyarra fordított műveiről és ezek recepciójáról szólnak, de megismerhetjük Denis Diderot-nak a korban meglehetősen radikálisnak ható elképzeléseit is arról, hogy hogyan kellene hatásosan végigjátszani egy előadást. A *Francia Enciklopédia* szerzőjének elvetemült elképzelései voltak, például hatásrombolónak tartotta azt a gyakorlatot, hogy az illusztris vendégeknek megengedték, hogy a színpadon helyet foglalva kövessék az előadást. A mai színház világából nézve, ahol a színpad negyedik, a néző és a színészek közé húzott láthatatlan fala már evidencia, a rendezők pedig a hatásosság jegyében éppen ennek a lerombolására, a közönség játékba vonására törekednek, egészen meglepőek Diderot elképzelései, a korban viszont nagy felháborodást váltottak ki.

A következő fejezetek középpontjában Jean-Jacques Rousseau és Voltaire állnak. A két szerzőről fontos tudnunk, hogy (azon túl, hogy műveikkel és filozófiájukkal közvetve komoly hatást gyakoroltak a magyar irodalomra) mindketten személyesebb kapcsolatba is kerültek a magyarsággal. Rousseau montmorencyi házában fogadta széki

Balázs Hanna Imola (2004) – egyetemi hallgató, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, hanna.balazs@stud.ubbcluj.ro

<https://doi.org/10.36373/em-2024-3-13>

Teleki József grófot, Voltaire pedig több levelet is váltott gróf Fekete Jánossal. Montmorency és Rousseau itteni emlékháza az 1980-as évek során is fontos szerepet kapott a magyar–francia kulturális kapcsolatok építésében, 1986-ban ugyanis itt került megrendezésre egy magyar–francia interdiszciplináris rendezvény- és kiállítássorozat, amelynek híre Párizsig is eljutott. Az, hogy milyen jelentőséggel bírt egy ilyen esemény a vasfüggönyön innen került Magyarország nemzetközi köztudatba emelése szempontjából, egyértelmű.

Ami a kötet csaknem egynegyedét kitevő, Voltaire-ről szóló tanulmányokat illeti, újra fontos szerephez jut bennük a fordítás kérdése, illetve egy konkrét magyar–francia levélkapcsolat, Voltaire és gróf Fekete János levelezése.

A kötet címét is ihlető, *Párizs, „tanuló-oskola” a 18. században* című fejezetben betekintést nyerünk abba a szerepbe, amelyet Párizs a korabeli magyar nemesség finainak életében játszott. A külföldi utazás egy fiatal nemes életében fontos tapasztalatszerzési lehetőség volt, Párizs pedig gyakorlatilag kihagyhatatlan úti cél. (Anynyira népszerű volt, hogy külön útikönyveket írtak az ide készülők számára arról, hogy mik azok a dolgok, amiket egy fiatal arisztokratának mindenképpen csinálnia kell a Párizsban – a vívóleckék és táncórák például elengedhetetlenek voltak.) A párizsi „oskolát” két unokatestvér, gróf széki Teleki József és Teleki Sámuel francia fővárosban írott útinaplói alapján ismerhetjük meg.

A tanulmánykötet utolsó részében tevődik a hangsúly a francia–magyar kölcsönhatásokra. Szó van Arany János franciára fordított műveinek fogadtatásáról és a franciák Arany-képeről, Ady Párizs-élményeiről, illetve Bánffy Miklós franciára is lefordított Erdély-trilógiája kapcsán arról is, hogy milyen képe lehet a franciáknak Erdélyről és az erdélyi magyarság helyzetéről.

Látható tehát, hogy a különböző fejezetek témái egymáshoz csak lazán kapcsolódnak, vannak azonban olyan kérdések, amelyek az egész tanulmányköteten végigvonulnak, különböző szempontokból kerülnek elemzésre. Ilyen a korábban már többször emlegetett fordítás kérdésköre. A legkorábbi írás, a Villon-tanulmány a felhívófunkciót elemzi a *Nagy Testamentumban*, egyebek között kvantitatív szempontból is vizsgálja a különböző retorikai eszközöket az eredeti Villon-szövegben és ennek 5 magyar fordításában. Itt nyer először megállapítást az a tény, hogy a francia–magyar fordítás és ennek vizsgálata bonyolult folyamat: „a fordításegységek összehasonlítását nyelvi ok nehezíti: a nyelvek nem tagolják egyformán az objektív valóságot”. Mind a fordítónak, mind a fordítás későbbi értelmezőjének nehéz dolga van: mielőtt hozzákezdene a tényleges munkához, kénytelen közös pontokat, nyelvi univerzálékát keresni. Ebben a konkrét szövegben a szerző a nyelv kommunikatív jellegéből indul ki, ez alapján az univerzálé alapján vizsgálja a felhívás különböző módjait az eredeti szövegben és 5 magyar fordításában.

A 17. századi francia drámák magyar fordításai újabb kérdéseket vetnek fel. Corneille, Racine és Fenouillot de Falbaire még előszeretettel írtak verses drámákat, ez a műfaj viszont Kazinczyék korában, Magyarországon már avított számít. A kor divatja szerint tehát alapvetően prózába fordítják őket, gyakran nem is a francia eredetiből, hanem német közvetítő szöveget használva. A fordítás sokszor szerkesztést, átírást, akár cenzúrázást is hoz magával, a *Júlia levelei Ovidiushoz* című levélregény fordítója, Aranka György például egyszerűen kihagyja a levelek közül a kor erkölcsi szerint nem megfelelő, Júlia és Ovidius szerelmének testi beteljesedését részletező levelet, helyette egy másikat tesz hozzá a szöveghez. A francia–magyar fordítás kérdése a 20.

századra sem veszté érdekességéből. Ekkor fordítja le Nemes Nagy Ágnes Corneille *Cid*-jét és Racine *Bajazet*-jét, a korábbiaktól eltérően versben. Munkája során fontos pont a nevek átültetése, ezeknél érdekes módon nem tartja meg az eredeti franciát, de nem is írja át őket fonetikusán magyarra, hanem a Spanyolországban játszódó *Cid* esetében spanyolosítja őket (a spanyol nevek írásképe ugyanis sokkal ismerősebb a „deákoskolán felnőtt” magyaroknak, mint a franciáké), a török kultúrában játszódó *Bajazet* esetében pedig a történelemkönyvekből ismerős személyneveket használja. A történet akkor válik igazán bonyolulttá, amikor a *Cid* verses fordítását a kaposvári színház elő akarja adni, emiatt pedig az egész fordítást újra kell gondolni – ezúttal mondhatóság szempontjából, a hangzó szöveg sajátosságait figyelembe véve.

Nemcsak a francia–magyar fordítás nehézségei jelennek meg a tanulmánykötetben, hanem a magyar szövegek francia nyelvre való átültetéséről is szó esik, leg hosszabban Bánffy Miklós Erdély-trilógiájának Jean-Luc Moreau féle fordítása kapcsán. Felmerülhet a kérdés, hogy hogyan lett pont az *Erdély-trilógia* az egyik legismertebb magyar mű Franciaországban, ezzel kapcsolatban fontos tudni, hogy a regénytrilógia reneszánszához nagyban hozzájárult az angol fordítás sikere (1999, az első kötet franciául kicsivel ezután, 2002-ben jelenik meg). A fordító nemcsak nyelvi, hanem kulturális utazásnak is tekinti a könyvet. A fordításnál felmerült az igény egy részletes hely- és személynévjegyzék elkészítésére, illetve egy Erdély fontos történelmi eseményeit magyarázó függelékre – ez is azt bizonyítja, hogy mennyire nehezen érthető francia szemmel ennek a kis országrésznek a története (gondoljunk csak arra, mekkora bonyodalmat okozhat fordítóként az, hogy Erdélyben minden nagyobb városnak van magyar, román és német neve is). Hazai szemmel humorosnak, talán idegesítőnek,

de mindenképp elgondolkodtatónak tűnhet a Bánffy-trilógia recepciója, ennek a kötetben összefoglalt változatából idézek egy részletet: „A cikk szerzője a magyar nyelvet fordításra alkalmatlannak, Európában társatlannak és muzikálisnak, de elszigetelőnek nevezi (nyelvi gettót emleget – innen »menekíti ki egyik-másik bátor kiadó a prózai műveket, mint tette ezt a Phébus is Bánffy művével«).

A magyar fordítás franciaországi fogadtatásából látszik, hogy bár a komparatistika sokáig a szellemi javak nyugat-kelet irányú terjedését helyezte előtérbe, a vágy az erdélyi helyzet megértésére ennek a műnek az esetében a kulturális kölcsönhatás másik irányát is vizsgálhatóvá teszi. Nem ez volt az első ilyen eset, korábbi magyar szerzők is keltették már fel a francia olvasóközönség érdeklődését. A kötetben is kiemelten fontos példa Arany János, akinek nemcsak verseit fordították franciára, de időnként újságcikkek is születtek róla neves lapokban. A francia közönség számára az egyik fontos, mindenhol emlegetett fogódzó az Arany–Petőfi-barátság volt (ez utóbbi verseit is előszeretettel fordították franciára), a másik Arany egyszerű származása és protestantizmusa. A franciáknak alapvetően határozott elképzelései voltak a protestánsokról (kisemberek hatalmas munkamorállal), Arany pedig jól beleillett ezekbe nagy műveltségével, hatalmas (költői és műfordítói) munkásságával és ehhez párosuló szerénységével.

Másik ilyen „irányváltoztató törekvés” volt a már emlegetett, 1986-os, magyarsággal kapcsolatos kiállítás is Montmorencyben, ahol (annak ellenére, hogy a magyar pártvezetés nem feltétlenül támogatta az eseményt) a bemutatott magyar művészeti anyagok egyértelmű érdeklődést váltottak ki. A kiállítássorozat hídfigurái a Teleki–de Gerando család voltak, akik a 1848-as forradalmat követő megtorlás elől menekültek Franciaországba, és rövid ideig

Montmorencyben húzták meg magukat. A forradalmi események, illetve a megtorlások elől menekülők történetei ismerősek voltak a francia közösségnek, így könnyebben kapcsolódtak a kiállítássorozat többi programjához is.

A tanulmánykötet szövegeiből a magyar–francia kulturális kölcsönhatásokon túl konkrét kapcsolati hálók is kirajzolódnak. Ilyen Rousseau és széki Teleki József gróf találkozása vagy Voltaire és Fekete János gróf levélváltása. De a történelmi Magyarország kapcsolati viszonyaiba is bepillantást enged a könyv az olyan részletek által, mint például Kazinczy Ferenc Aranka Györgyhöz írott levelének részletei, amelyekben a Cid fordítója, gróf Teleki Ádám iránt érdeklődik, majd később felrója Arankának, hogy nem voltak egészen pontosak az információi. A híres történelmi kapcsolatokon túl viszont napjaink Erdélyének kapcsolati rendszerei is kirajzolódnak, hiszen a kötetbe gyűjtött szövegek nagy része már korábban is megjelent, konferenciakötetek mellett évfordulós vagy emlékkötetekben is. Az ilyen szövegekben olvasható a szerző dedikációja barátainak, mentorainak, volt tanárainak.

A kapcsolati hálón, a személyes kötődéseken túl a kötet különlegessége, hogy mivel több évtized munkáiból válogat, jól

lekövethető rajta a technikai fejlődés hatása a kutatási módszerekre. Míg a legkorábbi szöveg, a Villon-tanulmány nagyrészt a primer szövegre támaszkodik, annak keres új elemzési szempontokat, a felhasznált szakirodalom nagy része a saját szempontok magyarázását segíti, nem a Villon-életműre vonatkozik, és (értelemszerűen, hiszen a szöveg 1976-ban íródott) teljes mértékben offline. Ezzel szemben a Bánffy Erdély-trilógiájának hatásával foglalkozó szövegen (ez eredetileg 2013-ben jelent meg) már egyértelműen látszik az online világ, az új kutatási módszerek hatása. Az online szakirodalmon túl a szerző internetes fórumokat is megvizsgál annak érdekében, hogy személyes véleményeket is lásson a francia olvasóktól.

Mit tanul tehát az olvasó Egyed Emese *Francia iskolájában*? A történelemóra itt a történelmi események mögé nézésről szól, az irodalomóra az irodalmi kapcsolati hálózatokba való betekintésről és a nemzeti irodalom fogalmának elengedéséről szól – itt nem a nemzeti a fontos, hanem a világ, a kölcsönhatások. Van szociológiaóra, nyelvtörténetóra, természetesen sok-sok franciaóra, a színháztörténet és a drámakör pedig mindenkinek kötelező. Összességében elég jó iskola ez a *Francia iskola*.

BALÁZS HANNA IMOLA